

Sveriges ekonomiska historia i populärvetenskaplig sammanfattning.

ELI F. HECKSCHER:
Svenskt arbete och liv.
Stockholm 1941.

Till de »Wirtschaftsgeschichten», som föreligga för flertalet europeiska stater, har Sverige hitintills icke kunnat uppvisa någon motsvarighet. Det ej obetydliga antal specialundersökningar, som föreligga, äro av olika skäl mer eller mindre svårpenetrerbara för en bredare publik. Framför allt har man efterlyst en handbok, som kan väcka djupare förståelse för de ekonomiska faktorernas roll i historien och inspirera till fortsatta studier i detta relativt sett föga utforskade ämne. Professor Eli F. Heckscher har velat fylla denna lucka med sin bok »Svenskt arbete och liv». Han har gjort det i insikt om de svårigheter, som på forskningens nuvarande stadium möta den, som vill ge en dylik översikt. I långt större utsträckning än som brukar vara fallet vid arbeten av detta slag, har förf. själv fått utföra förarbetena. Han är medveten om att hans resultat och hypoteser i många fall kunna komma att justeras i framtida detaljundersökningar. En recension kan heller icke undgå att till kritisk behandling upptaga en del av Heckschers resultat, men den kan lika litet underlåta att kraftigt understryka, att hans nya bok är ett pionjärarbete, som för lång tid framåt kommer att bjuda en jämförelsevis bekväm utväg för en bredare publik att komma i kontakt med de ekonomisk-historiska problemen.

Heckschers framställning börjar med medeltiden. Författaren medger villigt, att han i detta parti står på osäkrare grund än eljest, beroende på materialets otillräcklighet och bristande bearbetning, särskilt i vad det gäller tidigare medeltiden. I vissa avsnitt ha dessa svårigheter kringgåts genom bakåtprojicering av från senare tider, särskilt 1500-talet, kända fakta. I all synnerhet gäller detta om kapitlen »Förrådshushållning», »Jordbruksdrift» och »Jordfördelning». Landskapslagarnas och de två landslagarnas bild av det svenska jordbrukarsamhället har även utnyttjats. På något säkrare grund vilar översikten av de

visserligen relativt mindre betydelsefulla förbindelserna med utlandet samt bergsbruk, hantverk och myntväsen, vilka företeelser som regel äro bättre undersökta och delvis siffermässigt belagda.

För den, som icke är medeltidshistoriker av facket, är det ingen lätt sak att döma om riktigheten av Heckschers resultat. På vissa punkter förefaller det dock, som om undersökningen utan fara för översiktligheten hade kunnat göras mera djupgående eller tagit mera hänsyn till materialets bräcklighet. Vid behandlingen av jordbrukets produktions- och äganderättsproblem hade en jämförelse med motsvarande förhållanden i utlandet måhända kunnat förtydliga bilden; särskilt gäller detta problemet om adelsgårdarnas ställning till byalagen. I sitt på förut nämnda bakåtprojicering byggda kapitel om »Förrådshushållning» gör sig författaren stundom skyldig till det teoretiserande betraktelsesätt, för vilket han i inledningen med rätta varnar. Man ställer sig sålunda synnerligen skeptisk till ett sådant påstående som att torkningen och insaltningen av fisk samt förkärleken för hårt bröd skulle bero på något annat än en önskan att göra födan så hållbar som möjligt för att ha försörjningen tryggad. Det synes överhuvudtaget vara en riskabel metod att i så stor omfattning, som skett, basera redogörelsen för medeltidshushållningen på t. ex. Gustav Vasas realistiska men ensidiga uppfattning av de ekonomiska frågorna.

På en punkt kommer författaren med en ytterst intressant men diskutabel hypotes. Han har ägnat ett särskilt kapitel åt en utredning om den frånvaro av feodal splittring, som utmärker det svenska medeltidssamhället. En av huvudanledningarna därtill finner han vara, att Sverige — till skillnad från t. ex. Tyskland och Frankrike — var lättare att sammanhålla och behärska, vilket i sin tur berodde på landets långa, skärgårdsomgivna kustlinjer och dess vintervägar. Det var i vårt land icke möjligt att genom spärrning av kommunikationslederna uppehålla någon slags lokal partikularism. Förklaringen förefaller skäligen långsökt. Då feodalismen började vinna insteg i Sverige, hade den för länge sedan passerat kulmen på kontinenten. Dessutom var den i princip uttryck för en rikstanke och stötte som sådan i Norden på ett motstånd av annat slag än annorstädes, nämligen från den först av Gustav Vasa slutgiltigt övervunna landskapspartikularismen.

Hur än Heckschers bild av medeltidssamfundet kan komma att revideras, torde dock några av hans viktigaste utgångspunkter komma att stå sig. »Den första är landets autarki eller obetydliga samband med internationellt byte, den andra individernas eller rättare sagt hushållens visserligen svagare utvecklade själv-

hushållning eller självförsörjning och den tredje jordbrukets och i ännu högre grad jordbruksbefolkningens allt annat överskuggande betydelse».

De två följande avsnitten, »Medeltidshushållningens organisering» (1520—1600) och »Hushållningen under internationell påverkan» (1600—1720) bygga helt på de två hitintills utkomna volymerna av Heckschers »Sveriges ekonomiska historia». Materialet är för dessa perioder oerhört mycket rikare och de grundläggande specialundersökningarna flera. I »Svenskt arbete och liv» framträda ännu tydligare än i förutnämnda arbete de huvudlinjer Heckscher följt och de resultat han kommit till.

Femtonhundratalet domineras ännu fullständigt av naturhushållningen som utbygges och organiseras av Gustav Vasa med förut okänd konsekvens och fasthet. Den ekonomiska isoleringen gentemot utlandet och beroendet av detta i fråga om den jämförelsevis betydelselösa utrikeshandeln äro andra faktorer, som Heckscher kraftigt framhåller, liksom stadsnäringarnas och bergbrukets ytterst ringa roll bredvid jordbruket. För välståndsutvecklingen stöder han sig på en källa av diskutabelt värde: bevarade utspisningsstater.

Följande parti innehåller de kanske förnämsta av de resultat, varmed Heckscher riktat svensk ekonomisk-historisk forskning. Den politiska expansionen och de militära kraven ställa statshushållningen inför problem, som Gustav Vasa med sin försiktiga fredspolitik kunnat undvika och som ytterligare komplicerades av naturhushållningen. Med ett värdefullt och förut endast i mera svårtillgängliga specialundersökningar eller arkivsamlingar tillgängligt siffermaterial illustreras de stora godsavvändningarnas och reduktionens betydelse. Heckschers omstridda men säkerligen i det stora hela riktiga tes om den negativa betydelse, som reduktionen och Karl XI:s förvaltningssystem haft för en fortsatt stormaktspolitik, saknas givetvis icke.

Sin uppfattning om svenska folkets välståndsutveckling under stormaktstiden stöder förf. på länsräkenskapernas uppgifter om den mantalsskrivna befolkningens storlek i vissa län. Det är fråga om man på forskningens nuvarande ståndpunkt vågar bygga alltför mycket på detta material, ens med Heckschers egna reservationer. Först och främst bör en dylik undersökning för säkerhets skull omfatta hela landet. Vidare måste, som förf. själv påpekar, alla tänkbara faktorer, som kunnat bidra till plötsliga förändringar i kurvan, framdragas och noga prövas. Som exempel kan nämnas Karl XII:s tid, som Heckscher ägnar särskild uppmärksamhet. Han sammanställer (i »Sveriges ekonomiska historia», I: 2, s. 414) en minskning av den mantalsskrivna be-

folkningens storlek från omkr. 1705 med bl. a. höjning av spannmålspriserna för Uppland och Stockholm.

Det är att märka, att Sverige under just dessa år successivt förlorade sina förnämsta spannmålsleverantörer, de baltiska provinserna, vilket ej kan ha undgått att inverka på priserna i huvudstaden och dess uppland. Vidare kan det faktum, att soldater ej medtogos i mantalslängderna, ha inverkat under denna tid mer än eljest. Det hade varit intressant att med siffrorna för t. ex. Östergötland kunna jämföra motsvarande från de västsvenska län, som helt eller delvis fingo behålla sina regementen hemma och därför först under de sista krigsåren behövde skrida till nyuppsättning av dem. Den djupa vågdalen 1716—19 kan näppe-ligen vara utan samband med att armén trots Finlands förlust och omöjligheten av utländsk värvning åter bragtes upp till ungefärlig fredsstyrka. Den rent kamerala sidan av saken förtjänar, som förf. själv medger, likaledes den största uppmärksamhet. En 1716 införd ny personell avgift, upphandlingsavgiften, för vilken just mantalskommissarierna fingo verkställa taxering, kan ha inverkat på den ordinarie mantalsskrivningen. Betalningen av mantalspenningen bör under denna tid ha varit en jämförelsevis lätt börda, då den fick erläggas i en deprecierad valuta, nämligen mynttecknen.

Liksom fallet är för den föregående perioden, trycker Heckscher starkt på utlänningarnas betydelse för bergsbruket, stadsnäringarna och kapitalförsörjningen men är även angelägen om att framhålla, att de i motsats till vad förhållandet varit under Hansatiden snabbt försvenskades.

I såväl detta som följande avsnitt går förf. skarpt till rätta med den i historisk litteratur förut rådande överskattningen av ekonomiska teoriers och ekonomisk politikens betydelse för den ekonomiska verkligheten. För detta gör han dock ett enda men viktigt undantag, nämligen brukspolitik. Redan omsorgen om de viktiga bränsletillgångarnas jämna fördelning föranledde statliga ingripanden, och detsamma gäller om kontrollen över det exporterade stångjärnets kvalitet. Sveriges rika tillgångar på skog, vattenkraft och rena malmer gävo vårt land en monopolliknande ställning på den europeiska järnmarknaden. Genom en konsekvent genomförd produktionsbegränsning sökte kronan dels ransonera produktionsmedlen, dels (senare) göra monopolet så vinstgivande som möjligt.

Den merkantilistiska övertron på de »ädlare verkens», d. v. s. för Sveriges del koppar- och silvergruvornas, betydelse reduceras av Heckscher till sina rätta proportioner. Däremot kan han knappast högt nog skatta Falu koppargruvas betydelse för

finansieringen av 1600-talets stormaktspolitik. Vid bedömningen av den svenska kopparrproduktionens roll på världsmarknaden kommer förf. in på en omdiskuterad fråga. Han vidhåller här mot Albert Olsen, att Sveriges ende konkurrent av betydelse på detta område, Japan, icke i nämnvärd utsträckning kunnat rubba den svenska monopolställningen på kopparmarknaden.

Med sin utpräglade misstro mot effektiviteten i de statliga ansatserna till reglering av näringslivet betraktar Heckscher försöket att reglera kopparrpriserna genom en med plåtmyntningens hjälp utförd, tillfällig minskning av utbudet. Det bör i detta sammanhang framhållas, att denna myntning synes ha medfört betydande lättnader för producenterna, som i tider av prisfall och yttre avspärrning icke behövde minska eller nedlägga sin hantering utan kunde använda plåtarna vid erläggande av kronoutskylder, återbetalning av erhållet förlag och inköp av materiel och livsmedel. Vidare fördelades på detta sätt kopparexporten på många händer i stället för att monopoliseras av ett fåtal köpmän.

Den merkantilistiska industriprotektionism, som introducerades mot slutet av 1600-talet, lämnade, som Heckscher visar, mycket obetydliga resultat; av metallindustrierna, för vilka ju Sverige hade speciellt goda förutsättningar, nådde endast mäsingsindustrien någon verklig blomstring. Särskilt intressant i detta kapitel är slutligen utredningen om företagsorganisationen och kapitalanskaffningen, i all synnerhet förlagssystemets stora betydelse och utbredning.

Heckschers redogörelse för perioden 1720—1815, »Det moderna Sveriges grundläggning», kommer läsaren att med stort intresse motse den tredje volymen av »Sveriges ekonomiska historia». Det är nämligen förarbetena till denna, som ligga till grund för detta avsnitt, även om förf. dessutom kan stödja sig på ett flertal egna eller andras redan utkomna arbeten. Den bild av svenska folkets levnads- och näringsförhållanden, som han här ger, avviker starkt från den traditionella.

Sveriges för sin tid enastående noggranna befolkningsstatistik ligger till grund för en synnerligen talande översikt över befolkningsutvecklingen. Det svenska samhällets beroende av jordbruket visar sig bäst i det intima sambandet mellan de demografiska siffrorna och skörderesultaten.

Periodens näringsliv domineras av utvecklingen inom den förut nästan stillastående modernäringen. Arealen ökas genom nyodling och bruksdelarnas antal genom ägoklyvning. Skiftesreformerna påbörjas, men om deras omfattning och verkningar uttalar sig förf. i brist på material ganska svävande. Spannmåls-

produktionen är i varje fall, liksom under Stormaktstidens sista årtionden, otillräcklig för landets behov. De seglivade traditionerna kring potatisodlingens införande få väl nu anses definitivt avlivade. Det är varken Jonas Alströmer eller »potatisknektarna» från Pommerska kriget utan brännvinsbränningen, som kommit den nya rotfrukten att finna nåd inför svenska folkets ögon.

Stillastående präglar däremot den fortfarande förnämsta exportnäringen, bergshanteringen. Den tilltagande malmfattigdomen i Falu gruva minskar koppars andel i denna närings sammanlagda produktionsvärde. Stångjärnstillverkningen ökar något, jämfört med föregående skede, men dess expansionstendenser hejdas av en statlig produktionsbegränsning, som har till tydligt uttryckt syfte att hålla priserna uppe. På den förnämsta marknaden för svenskt järn, England, kunna varken den efter hand inträdande ryska konkurrensen eller de trevande försöken med användning av fossilt bränsle i hyttorna minska de svenska vinsterna. Mot Heckschers framställning kan i en detalj en anmärkning göras. Den till en början föga omfattande ryska importen till England kan näppeligen ha förorsakat en ur svensk synpunkt oroväckande prissänkning på järn i början av 1730-talet. Det verkar troligare, att denna beror på att holländarna successivt trängts tillbaka från den starka ställning, som de innehaft på den svenska marknaden under Karl XII:s sista år och först med produktplakatets införande började förlora.

Sällan har motsättningen mellan ekonomisk teori och politik å den ena sidan och ekonomisk verklighet å den andra varit så utpräglad i vårt land som under Frihetstiden. Med stöd av kalla siffror visar förf., hur försvinnande litet de omhuldade manufakturerna i själva verket betydde; särskilt belysande är uppgiften, att de under sin egentliga blomstringstid aldrig sysselsatte mer än ungefär 1 % av landets befolkning. Väldig från förf:ns tidigare arbeten är hans uppgörelse med Alströmers uppreklamerade insats i manufakturernas utveckling. Till skillnad från dessa kunde en alltmer blomstrande hemslöjd för avsalu tillgodose de breda lagrens behov, i den mån dessa ej själva kunde täcka dem.

Av de övriga kapitlen i detta avsnitt fäster man sig framför allt vid översikten över periodens ymnigt flödande men ur praktisk-politisk synpunkt betydelselösa ekonomiska litteratur. I kapitlet om penningväsendet hade måhända några ytterligare sifferuppgifter kunnat klargöra, vilken betydelse för sedelinflationen utgifterna för de finska och pommerska krigen kunna ha haft, jämförda med understöden till manufakturerna och övriga utgifter.

De två sista avsnitten behandla »Det stora genombrottet» (1815—1914) och »Upplösningen av 1800-talets hushållning» (sedan 1914). Med rätta konstaterar Heckscher: »Den enorma betydelse, som tillkommer 1800-talet i den ekonomiska historien — förmodligen lika stor som hela den föregående tiden samman tagen — gör, att alla försök till en i minsta mån uttömmande behandling därav äro dömda att misslyckas». Även av andra skäl måste i själva verket framställningen bli av helt annat slag än i de föregående partierna av arbetet. Materialet flödar så rikt, att det ofta blir svåröverskådligt. Å andra sidan är det lättillgängligare och till största delen tryckt, vartill kommer att litteraturen om perioden är jämförelsevis rikhaltig och tillförlitlig. Det gäller i stort sett icke längre för förf. att framdraga nya fakta till belysning av utvecklingen utan snarare att ordna och draga slutsatser ur ett i huvudsak känt stoff och söka komma till klarhet över tendenserna i utvecklingen.

Att i en recension som denna söka åstadkomma ett koncentrerat referat av en redan starkt koncentrerad framställning, vore skäligen meningslöst. Det kan räcka med enstaka påpekanden och reflexioner.

Som de allt dominerande händelserna i 1800-talets ekonomiska historia framstå givetvis jordbrukets enorma frammarsch, storindustriens genombrott, skogarnas växande betydelse och kommunikationsväsendets utveckling. Stimulerande inverkan utövas fram till 1914 av utländska kapitalplaceringar, som i motsats mot vad fallet var under 1600-talet för bergsbrukets del, äro långfristiga, till stor del förmedlas av staten och därför icke utsätta näringslivet för risken av varaktig exploatering. Hygieniska framsteg och förbättrade försörjningsmöjligheter medföra en folkökning av förut okänd omfattning, i någon mån motverkad av emigrationen. Den sistnämnda finner dock Heckscher ha räddat Sverige undan en hotande agrar pauperism, då den ännu så länge relativt utvecklade industrin saknade möjligheter att samsätta landsbygdens befolkningsöverskott.

I någon mån subjektivt färgade äro översikterna över den ekonomiska politikens historia och betydelse. Här framträder som förut Heckschers konsekventa och — i varje fall som vetenskaplig arbetsmetod — hälsosamma skepsis mot de traditionella föreställningarna om betydelsen av statsingripanden i näringslivet under äldre tider. 16- och 1700-talens ekonomiska lagstiftning hade ofta varit ineffektiv, och därför kom 1800-talets liberala näringspolitik icke att bli så verkningsfull, som man förut trott. På samma sätt kan förf. delvis underkänna såväl protektionisters som frihandlares argumentering under den stora tullstriden på

Sveriges ekonomiska historia i populärvetenskaplig sammanfattning. 207

1880-talet med hänvisning till den internationella prisutvecklingens roll; i stort sett samma synpunkter anlägger han på den 1933 inaugurerade »välfärdspolitiken». Bortsett från autarkiens oomtvistliga betydelse i närvarande situation (vilken förf. icke heller förnekar) hade kanske protektionismens betydelse som stötdämpare och friktionsutjämnare i tider av revolutionerande ekonomiska omvälvningar förtjänat något mera uppskattning.

Boken är rikt illustrerad, vilket i hög grad för icke-fackmannen underlättar förståelsen av utvecklingen och ytterligare höjer dess värde som hjälpreda vid undervisningen. Man jämföre t. ex. interiören från den gamla stångjärnshammaren med fotografierna från Domnarvets järnbruk i våra dagar.

Gösta Lindeberg.